

DAVLAT BUDJETI IJROSINI TASHKIL ETISH

Arzimatova Iroda Aliyevna

Andijon iqtisodiyot va pedagogika universiteti

“Iqtisodiyot” kafedrasi assistenti. Andijon, O‘zbekiston.

Annotatsiya. Ushbu maqolada davlat budjeti ijrosini tashkil etish jarayoni va uning muhimligi tahlil qilinadi. Davlat budjeti — mamlakatning iqtisodiy siyosatini amalga oshirishda asosiy vosita bo'lib, uning ijrosi davlatning moliyaviy barqarorligini ta'minlash, ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Maqolada budjet rejasi, uning tasdiqlanishi, ijro mexanizmlari va nazorat tizimlari haqida ma'lumot beriladi. Shuningdek, davlat budjeti ijrosini samarali tashkil etish uchun zarur bo'lgan huquqiy, institutsional va moliyaviy asoslar ko'rib chiqiladi. Davlat organlari va boshqa manfaatdor tomonlar o'rtasida hamkorlik, shaffoflik va hisobdorlik kabi omillar ijro jarayonining muvaffaqiyatli amalga oshirilishida muhim ahamiyatga ega.

Maqola, shuningdek, davlat budjeti ijrosida yuzaga keladigan muammolar va ularni hal etish yo'llarini ham o'z ichiga oladi. Iqtisodiy o'sish, ijtimoiy adolat va barqaror rivojlanishni ta'minlash maqsadida davlat budjetining samarali ijrosi har bir davlat uchun ustuvor vazifadir.

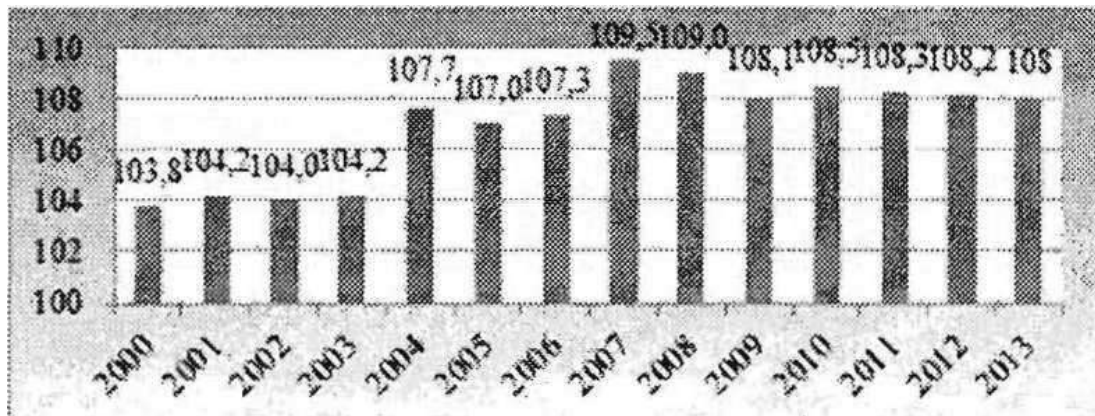
Ushbu izlanishlar natijasida, davlat budjeti ijrosini tashkil etishda ilg'or tajribalar va innovatsion yondashuvlar ko'rib chiqiladi, bu esa mamlakatning iqtisodiy barqarorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlari: Davlat budjeti, ijro jarayoni, moliyaviy barqarorlik, budjet rejasi, tasdiqlash, ijtimoiy rivojlanish, iqtisodiy siyosat, nazorat tizimi, huquqiy asoslar, institutsional struktura, moliyaviy resurslar, shaffoflik, hisobdorlik, hamkorlik, innovatsion yondashuvlar, muammolar va yechimlar, iqtisodiy o'sish, ijtimoiy adolat, barqaror rivojlanish, davlat organlari

Asosiy qism. Bugungi kunda budjet jarayonini samarali tashkil qilish ishlarini G'aznachilik nazoratisiz ta'minlash qiyin ekanligini olimlar va iqtisodchilar, qolaversa, soha mutaxassislari asosli ravishda e'tirof etmoqda. Chunki g'aznachilik nazorati budjet daromadlari va xarajatlarini yagona g'azna hisob raqamiga jamlash, pul mablag'larini to'g'ri rejalashtirish, moliyaviy oqimlarning dasllabki va joriy nazoratini amalga oshirish hamda davlat budjetini yuqori operativlikda ijro qilish imkonini beradi.

Malumki, global jahon iqtisodiyotidagi jiddiy muammolar hamda ularning dunyodagi ko'plab mamiakatlar qatorida bizning mamlakatimiz iqtisodiyotiga ham

ko'rsatayotgan salbiy ta'siriga qaramasdan, oxirgi yillarda respublikamizda yuqori va barqaror o'sish sur'atlarini saqlab, makroiqtisodiy barqarorlik va mutanosiblikning ta'minlanayotgan Jigi o'ziga xos ijobiy ko'rsatkich bo'lmoqda

O'zbekistonda yalpi ichki mahsulotning yillar davomida o'sish dinamikasi, foizda¹.

Rasmdan ko'rinadiki, agar mamlakatimizda YalMning o'sish sur'atlari 2000-2003-yillarda 3,8-4,2 foiz, 2004-2006yillarda 7-7,3 foiz, 2007-2008-yillarda esa 9-9,5 foiz darajasida kuzatilgan bo'lsa, keyingi yillarda jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi mazkur ko'rsatkichga ham o'z ta'sirini ko'rsatib, o'sish sur'atlarida biroz pasayish ro'y berdi. Biroq mamlakatimizda chuqur o'ylangan holda ishlab chiqilgan hamda izchil ravishda olib borilayotgan samarali iqtisodiy siyosat natijasida shakllangan omillar shunday murakkab sharoitda ham

YalMning yuqori va barqaror o'sish sur'atlarini saqlab qolishni ta'minlamoqda. 2013-yilda ham maqsadga muvofiq yo'naltirilgan chora-tadbirlar natijasida budjet daromadlarining xarajatlardan ortish hajmi YalMning 0,3 foizi darajasida boiishiga erishildi. Xususan, bunda iqtisodiyotdagi soliq yukini izchil kamaytirib borish siyosati sharoitida budjet xarajatlarini manzilli boiishini va ularning maqsadlilik darajasini oshirish, budjet mablag'larining jon boshiga moliyalashtirish tizimini tatbiq etish, budjetning g'azna ijrosi mexanizmlarini joriy qilish kabi chora-tadbirlarning ahamiyati kattadir. Ushbu bob budjet ijrosi tashkil etish masalalariga bagishlangan ekan, dastavval budjet jarayonini tashkil qilishning nazariy va tashkiliy asoslarini, budjet jarayonini samarali tashkil etishning zarurligi va vazifalarini ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Avvalo, budjet jarayoni tushunchasining mazmuniga to'xtaladigan bo'lsak, budjet jarayoni budjet loyihasini tuzish, ko'rib chiqish, qabul qilish va ijro etish, uning ijro etilishini nazorat qilish, ijrosi haqidagi hisobotni tayyorlash va tasdiqlash, shuningdek davlat budjeti tuzilmasiga kiruvchi budjetlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning qonun hujjatlariga muvofiq tartibga solinishi bilan bogliq boigan davlat hokimiyati va mahalliy o'z-o'zini boshqarish organlari hamda boshqa budjet jarayoni ishtirokchilarining maqsadli faoliyatidir. Uning

¹ O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari

mazmuni mamlakatning davlat va budget qurilishi, tegishli vakolatli organlar va yuridik shaxslarning budget huquqlari bilan belgilanadi.

2014-yil I-yanvardan amalga kiritilgan O'zbekiston Respublikasi Budget Kodeksida "budget jarayoni" atamasiga quyidagicha ta'rif berilgan: *"Budget jarayoni - budget tizimi budgetlarini shakllantirish, tuzish, ko'rib chiqish, qabul qilish, tasdiqlash va ijro etish, ularning ijrosi ustidan nazorat qilish, budget tizimi budgetlarining ijrosi to'g'risidagi hisobotlarni tayyorlash va tasdiqlash, shuningdek, ular o'rtasidagi o'zaro munosabatlar jarayoni"*¹. Ushbu ta'rifdan kelib chiqqan holda, aytish mumkinki, budget jarayoni, odatda, budget faoliyatining quyidagi to'rt bosqichini o'z ichiga oladi: Budget jarayoni budgetni rejalashtirishdan boshlanadi. Budgetni rejalashtirish davlat moliyaviy siyosati talablariga muvofiqlashtirilgan moliyaviy rejalashtirishning muhim tarkibiy qismini tashkil qiladi. Bunday rejalashtirishning iqtisodiy vazifasi turli darajadagi budgetlar va budgetdan tashqari jamg'armalarni tuzish va ijro etish jarayonida mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning umummilliy

dasturlari asosida yalpi ichki mahsulot va milliy daromad qiymatini moliya tizimi bo'g'inlari o'rtasida markazlashtirilgan tarzda qayta taqsimlash nisbatlarini to'g'ri belgilashdan iboratdir. Budgetni rejalashtirish turli darajadagi budgetlarni tuzish va ijro etish tartibi, uning me'yoriy-huquqiy bazasi va tashkiliy asosi tarzida budget jarayonini, shuningdek, mamlakat budgetini tuzishning nazariyasi va metodologiyasi masalalarini ham o'z ichiga oladi. Budgetni rejalashtirish asoslari mamlakat konstitutsiyasi va qonunlari bilan belgilanadi.

Davlat budjeti g'azna ijrosining mohiyati va o'ziga xos xususiyatlari. Bizga ma'lumki, 2004-yil 26-avgustda O'zbekiston Respublikasining "Davlat budgetining g'azna ijrosi to'g'risida"gi 664-II-son Qonuni qabul qilindi. Mazkur qonunda ko'rsatishicha, *"Davlat budgetining g'azna ijrosi davlat budjelinin barcha daromadlarini yagona g'azna hisob raqamiga kiritishdan, shuningdek, davlat budgetining xarajatlarini shu hisob raqamdan to'lashdan iborat"*¹.

Davlat budjeti g'azna ijrosining asosiy tamoyillari - kassaning yagonaligi hamda buxgalteriya hisobi va hisobotini tashkil etishning yagonaligidan iborat. Davlat budgetining g'azna ijrosi qonun hujjatlarida belgilab qo'yiladigan maxsus vakolatli moliya organi hamda uning Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, tumanlar, shaharlardagi hududiy bo'linmalari tomonidan amalga oshiriladi. Davlat moliyasini boshqarish davlat o'z vazifalarini samarali bajarishini ta'minlash, moliyaviy resurslarni safarbar qilishda malum samaraga erishish, yagona tizim asosida moliyaviy resurslarni taqsimlash va ishlatish, nihoyat, iqtisodiy barqarorlashtirish hamda jamiyat rivoji uchun sharoit yaratish borasida davlat tomonidan ko'riladigan tadbirlar yig'indisidir.

Davlat moliyasini boshqarishning institutsionai tarkibida, boshqa vakolatli organlar bilan bir qatorda, g'aznachilik ham alohida muhim o'rin egallaydi.

G'aznachilik - budjetdan mablag' oluvchilarning majburiyatlarini ijroga qabul qiladi va budjet tashkilotlariga yetkazib berilgan tovar mahsulotlar, bajarilgan ishlar va ko'rsatgan xizmatlar uchun g'aznachilik ularning nomidan va ularning topshiriog'iga binoan, vakolatni o'z zimmasiga oladi va budjet mablag'larining maqsadli ishlatilishini ta'minlash va nazorat qilish asosida to'lovlarni amalga oshiradi. Davlat budjeti g'azna tjrosi deganda davlat budjeti, davlat maqsadli jamg'armalari va boshqa budjetdan tashqari fondlarning mablag'lari to'planadigan, ushbu mablag'lar doirasida aniq belgilangan yo'nalishlar bo'yicha xarajatlar amalga oshiriladigan yagona g'azna hisobraqami orqali davlat budjetining ijro etilishi hamda shu orqali davlatmoliyasini maqsadli va samarali boshqarishni tashkil etish tushuniladi. Davlat budjeti g'azna ijrosiga o'tishgacha bo'lgan davrda budjet ijrosi jarayoni quyidagi bosqichlarda amalga oshirilar edi: budjet tushumlarini taqsimlash; tegishli budjetlarda jamlangan mablag'larni budjetdan mablag' oluvchilarning ularga xizmat ko'rsatuvchi banklarda ochilgan hisobraqamlarga o'tkazish. Davlatbudjeti ijrosining butunday tartibida budjet mablag'larining keyingi taqdiri butunlay foydalanuvchilarning ixtiyoriga bog'liq bo'lib qoldi. Davlat budjeti mablag'laridan qay darajada samarali va oqilona foydalanilganligini esa faqatgina buxgalteriya hisobotlari orqali so'nggi nazorat usullaridan foydalangan holda tekshirish mumkin edi. Mazkur muammolarni ciiborga olgan holda, Davlat moliyasini boshqarish tizimini isloh qilish tadbirlari doirasida O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tizimida budjetni G'aznachilik orqali ijro etish uchun masid bo'lgan institutsional tuzilma shakllantirildi. Bu faoliyat bir necha bosqichlarda amalga oshirildi. Ularni xronologik jihatdan quyidagicha tavsiflash mumkin: - 2002-yilda "Davlat moliyasini boshqarishni isloh qilish" loyihasi ma'qullandi hamda uni tayyorlash va amalga oshirish bo'yicha masilaliyat Moliya vazirligiga yuklatildi. Mazkur loyihaning maqsadi "davlat moliyasini boshqarishni takomillashtirish, zamonaviy kompyuterlar va axborot texnologiyalaridan foydalangan holda, budjetmablag'larining samarali sarflanishini ta'minlash, budjet ijrosining yangi tizimini yaratishdan iborat" bo'ldi.

2004-yilda O'zbekiston Respublikasining "Davlat budjetining g'azna tjrosi to'g'risida"gi Qonuni qabul qilindi. Bu Qonun budjet xarajatlarini boshqarish va nazorat qilish jarayonlariga keskin o'zgartirishlar kiritdi. Ushbu Qonunning maqsadi O'zbekiston Respublikasi davlat budjetining (shu jumladan, davlat maqsadli jamg'armalarining) va budjet tashkilotlarining budjetdan tashqari mablag'larining g'azna ijrosi sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat bo'ladi. "Davlat budjeti g'azna ijrosi to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi, o'z navbatida, budjetdan mablag' oluvchilarning tovarlarni yetkazib beruvchilar o'rtasidagi shartnomalarini ro'yxatdan o'tkazish hamda ularning xarajatlarni to'lashga qaratilgan budjet mablag'larining harakatini nazorat qilish tartibini aniqlash va belgilashni taqozo etadi. 2005-yilda Moliya vazirligi tarkibida davlatbudjetining g'azna ijrosini joriy qilish

uslubiyoti boshqarmasi tashkil etildi. Davlat budjetining g'azna ijrosini joriy etish - keng qamrovii masala bo'lib, o'zaro bog'liq bo'lgan qator masalalarni hal qilishni talab etardi, xususan, g'aznachilik faoliyatining uslubiy asoslarini shakllantirish, hisob va hisobot tizimini qayta tuzish, yagona g'azna hisob varag'ini ochish va shu kabi masalalar Uslubiyot boshqarmasi faoliyatining diqqat markazida bo'ldi va budjetning g'azna ijrosi metodologiyasini yaratishga qaratildi. 2007-yilda respublikaning barcha hududlarida davlat budjetimng g'azna ijrosi elementlari joriy etildi, davlat budjeti xarajatlarining iqtisodiy tasnifiga ko'ra barcha gurahlari bo'yicha ijrosi g'aznachilik bilan qamrab olindi. 2007-yilda Davlat budjetming g'azna ijrosini tatbiq etish hisobiga budjet tizimini yanada isloh etish, zamonaviy axborot texnoilogiyalartdan foydalangan holda budjet mablag'larining maqsadli sarflanishi usttdan nazoratni kuchaytuish, bareha darajalardagi budjet daromadlari va xarajatlarini boshqarish samaradorligini oshirish maqsadtda Moliya vazirligi Davlat budjetining g'azna ijrosini tatbiq etish va uslubiyot boshqarmasi hamda mahalliy moliya organlarining g'aznachilik bo'linmalari negizida O'zbekistoRespublikasi Moliya vazirligi g'aznachiligi va uning hududiy bo'linmalari tashkil etildi. 2009-yilda davlat budjeti bilan birgalikda, davlat maqsadli jamg'armaianntng ijrosi ham g'aznachilikka o'tdi. Bu maqsadda davlat maqsadli jamg'armalari mablag'lari harakatini ta'minlovchi tegishli banklardagi ularning hisobraqamlari yopilib, g'aznachilikda ular uchun shaxsiy hisobraqamlar ochiidi va ulaming daromadlari tushumi hamda xarajatlari to'lovi shu hisobraqamiardan amalga oshirila boshlandi. 2010-yildan boshlab tajriba tariqasida davlat budjetintng bojxona orqali tushuvchi daromadlari ijrosi g'aznachilik orqali amalga oshirila boshlandi; 2011-yildan boshlab yangi budjet tasnifiga asoslangan, davlat budjeti g'azna ijrosini amalga oshirishga xizmat qiluvchi g'aznachilik dasturiy majmui ishga tushirildi.

2011-yilning 7-fevralida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Davlat xaridlari tizimini muqobiilashtrish va ularga kichik biznes subyektlarini jalb qilishni kengaytirish to'g'risida"gi PQ-1475-sonli qarori qabul qilindi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qaronda ko'rsatilgan vazifalaming bajanhshini taininlash uchun Vazirlar Mahkamasi huzurida Davlat xaridlari bo'yicha hukumat komissiyasi tashkil qilindi va uning ishchi organi O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi g'aznachiligi deb belgilandi. G'aznachilik tashkiliy tuzilmasi tarkibida esa "Davlat xaridlanni amalga oshirish jarayoni monitoringi axborot-tahhl bo'limi" tarkib topdi.

2012-yilning 1-yanvaridan boshlab O'zbekistoRespubiikasi "Davlat budjetining g'azna ijrosi to'g'risida"gi qonuni talablaridan kelib chiqib, Davlat budjetining daromadlari va xarajatlari g'aznachilikning Yagona g'azna hisob varag'idan amalga oshirila boshlandi. Yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan davlatbudjetiga o'tkaziladigan soliqiar hamda majburiy to'loviar banklar tomonidan qabul qilinadigan va belgilangan tartibda 23402-, 23403-, 23407-, 23409-, 20207-, 20205- va 23411-sonli balans hisobraqamiarda ochilgan shaxsiy hisobraqatniarga (ShHR) kirim

qilinadigan va uyar hisobidan tegishli budjetlar va davlatmaqsadli jamg'armalari hisobiga belgilangan miqdorlarda ajratmalar amalga oshiriladigan tartib joriy etildi.

Moliya vazirligi g'aznachiligi davlat moliyasini samarali boshqarish uchun ham, undan oqibona foydalanish ustidan qat'iy nazoratni ta'minlash uchun ham mustahkam zamin yaratdi. Buni esa quyidagicha izohlash mumkin:

Birinchidan, g'aznachilik davlat budjetining ijrosi jarayonida yuzaga keladigan daromad va barcha xarajatlarni yagona g'azna hisobraqamidan amalga oshiradi. Mablag'larning Yagona g'azna hisobraqamiga soliq va soliq bo'lmagan datomadlar ko'rinishida kelib tushisht moliyaviy resurslarni operativ boshqarish va davlat budjeti xarajatlarini o'z vaqtida to'lash uchun barqaror asos yaratadi.

Ikkinchidan, dastlabki nazoratni amalga oshirish uchun sharoit yuzaga keladi, ya'ni majburiyatlar qabul qilish jarayoni boshlanadi, bunda budjet tashkiloti tomonidan smetada ko'zda tutilgan mablag'lar doirasida kelajakda moliyaviy xarajatlarni amalga oshirish bo'yicha majburiyatlar g'aznachilik organlarida ro'yxatdan o'tkaziladi va shu asosda mablag'larning maqsadli harakatini ta'inlash uchun zaruri yaratiladi.

Xulosa qilib aytganda, mamlakatimizda davlat moliyasi tizimini isloh qilish jarayonida amalga oshirilayotgan har bir o'zgarish natijasida pirovard maqsad ko'zlanib ish yuritilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Gulomov, A. (2018). "Davlat budjeti: nazariy va amaliy asoslar." Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi.
2. Karimov, I. (2016). "Budjet jarayonlari va ularni boshqarish." Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va sanoat vazirligi.
3. Murodov, S. (2020). "Davlat budjeti ijrosini nazorat qilish tizimi." Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasi.
4. Abdullaeva, N. (2019). "Iqtisodiy rivojlanish va davlat budjeti." Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va sanoat vazirligi.
5. Qodirov, M. (2021). "Budjet rejasi va uning ijrosi: nazariy va amaliy jihatlar." Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi.
6. Tashkent State University of Economics (2022). "Davlat budjeti va shaffoflik: muammolar va yechimlar." Tashkent: TSEU.
7. World Bank (2021). "Public Financial Management: A Guide for Practitioners." Washington, D.C.: World Bank Publications.
8. O'zbekiston Respublikasi "Davlat budjeti to'g'risida"gi Qonuni (2020).
9. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi rasmiy veb-sayti (www.mf.uz) — budjet ijrosi bo'yicha statistik ma'lumotlar va hisobotlar.
10. Ismoilov, D. (2017). "Davlat moliyasi: darslik." Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.